

NYELVJÁRÁSI ADATOK

A bukovinai székelyek hagyományos viseletének díszítéséhez kapcsolódó nyelvjárási szókincs

PÁL HELÉN

1. Bevezető

Ismert tény, hogy nyelvjárási adatokat néprajzi forrásokban is találhatunk, és a nyelvjárásgyűjtő is lejegyez néprajzi adatokat. Az alábbi idézetben a bukovinai székely adatközlő több ruhadarabot is említ: „Mondom, mejek anya én vissza / mă a csomagunk álmaradot / s abba bännä năkem a favirăgu rokojăm s poháros rokojăm, ingek s mindēn / seimes lăjbi, minden az anyăme a szép ruhăk / minden abba băle vôtak ăgy nagy fejer zsăkba” (a hadikfalvi születésű Kató Béláné Pál Emerencia a felvétel idején 78 éves volt, a felvételt 2002 decemberében Pál Helén készítette).

A tanulmány egy hagyományos paraszti közösség, a bukovinai székelyek viseletén és textíliáin alkalmazott díszítések nyelvjárási megjelöléseit ismerteti. A kutatás célja, hogy olyan területről is bemutasson nyelvi adatokat, amelyről a nyelvjárásutatóknak csak célzatosan lehetett (vagy lehet) gyűjteni. A nyelvjárási adatok közül főképpen a köznyelvi beszélő számára ismeretlen elemeket emelem ki és magyarázom. Az adatok forrása elsősorban a 20. század első feléből származó néprajzi gyűjtések. A tanulmányban bemutatott nyelvjárási adatok különféle forrásokból származnak, ezért a hangjelölés nem következetes a szövegben. A hangjelölés a forrásoknak megfelelő formákat tükrözi.

A bukovinai székelyek ősei 1764-ben a madéfalvi veszedelem elől menekültek Moldvába. Innen települtek át Bukovinába 1776 és 1786 között, ahol Istensegíts, Fogadjisten, Józseffalva, Hadikfalva és Andrásfalva településeket alapították. Bukovinában a székelyek elszigetelten éltek a többi magyar csoporttól, azonban a környezetükben több nemzetiség képviselői is megtalálhatók voltak. A 19. században Bukovinában a két legnagyobb számú nemzetiség a román és a rutén volt, ezután következtek a németek és a zsidók, mellettük kisebb létszámú közösségek voltak a lipovánok, csehek, lengyelek és a magyarok (1861-es adat,

lásd: SOLYMÁR–SZÖTS 2000: 103). Az elszigeteltség következtében a bukovinai székelyek nyelvében és kultúrájában sajátos elemek maradtak meg a székelyföldi hagyományokból, az új lakóhelyükön ugyanakkor a nyelvük és a kultúrájuk is kiegészült új elemekkel. A kutatások szerint a Bukovinában élő népek az öltözködésben és a textíliák díszítésében is hatottak egymásra (CSIBI 2007: 1, SZABÓ T. 1941: 273–274), ami a megnevezésekben is megjelenik. A székely párnavégek hímzései között például megtalálható a *lippován pálás* vagy *lippován pálhás* min-tanév (DAJASZÁSZYNÉ 1951: 6, lásd még: *lipohán-pálkás* SZABÓ I. 1903: 218). A szöttesmintanevek között a tót népcsoport nevére utaló adatok is vannak: *tótoss*, *likatos-tótoss* (SZABÓ T. 1941: 273). A *zsidós* vagy *örményes bunda* neve az eredetére utal, és ezt a két világháború között kezdték hordani (HÖFLERNÉ 1996a: 94). HÖFLERNÉ kutatásai szerint a „bőrruhák közül a mintyán és a kozsok a buko-vinai románok viseletében is jelen volt” (1996a: 173). A román nyelv hatását lát-hatjuk a *kozsó*k ~ *kozso*k, a *mintyán* ~ *muntyán bunda* és a *kapák* nevében, továbbá a *csercsés rokolya* mintájának megjelölésében a román nyelvben is előforduló, ’fülbevaló’ jelentésű *csercse* szót találjuk (MÁRTON–PÉNTEK–VÖÖ 1977).

A bukovinai székely falvak túlnépesedése miatt a 19. század végétől a lakosok több hullámban új területekre vándoroltak. 1883-ban az Al-Dunához, a 19. század végétől kezdve a mai Románia több településére is mentek, emellett Kanadába is kerültek, és kisebb létszámban Brazíliába és Argentínába is vándoroltak. A bukovinai székelyek legnagyobb részét 1941-ben szervezeten Bácskába telepítet-ték, majd innen 1944-ben el kellett menekülniük. 1945-ben Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyében kitelepített németek házait kapták meg. A Bukovinában kialakult viselet átalakulásáról már a 20. század első feléből vannak adatok, majd az elhagyása, az ún. *kivetkezés* a második világháború után fejeződött be. A ki-vetkezés okai között találjuk az áttelepítések hatását a népcsoport tagjaira, a ha-gyományos paraszti életforma megszűnését, az addigi alapanyagok elhagyását (lásd például a lenből vagy a kenderből készült ruhaneműt, a bőr- és posztóruhá-zatot), a modern életformát, és az aktuális divat is hatott a bukovinai székelyek ruházatára (HÖFLERNÉ 1996a: 173). Az életmód megváltozása miatt a hagyomá-nyos textíliák előállításával is felhagytak: az új életforma következtében a *vetett ágy* és a benne gyűjtött textíliák addigi szerepe megszűnt, már nem házilag állí-tották elő a háztartásban szükséges textíliákat, továbbá a *festékes* nevű kárpit je-lentősége a fiatalabb nemzedék körében lecsökkent. A korábbi viseletek és a ko-rábban alkalmazott díszítőelemek megnevezését napjainkban legfeljebb csak a hagyományőrök ismerik.

2. A bukovinai székelyek viselete és lakástextíliái

A bukovinai székelyek viselete a székely hagyományokhoz kapcsolható, jel-lemzik a székelyföldi viseletek öltözetdarabjai, például a háziszöttes anyagokból

(gyapjúból, lenből, kenderből, pamutból) és a juhbőrből készített öltözetek (FÉL–HOFER 1977). Azonban a bukovinai időszakban új öltözeti elemekkel is kiegészült a ruhatárunk (HÖFLERNÉ 1996a: 173). A díszítés szempontjából említésre méltók egyes bundáik. Bár a két világháború közötti időszakból tízféle bundát tartanak számon a bukovinai székelyek körében, de ezek közül nem mindegyiket díszítették hímzéssel. Hímezték a női ing nyakát és az ingujj végét (de van példa arra, hogy a férfiingekre is került díszítés: HÖFLERNÉ 1996a: 185, SZABÓ I. 1904: 69). A paraszti önellátás idején a bukovinai székely asszonyok és lányok a szoknyák (*rokolyák*) anyagát maguk szőtték (két színből), később azonban vásárolt anyagokból készült rokolyát viseltek, és az adatok szerint ekkor már jóval többféle mintájú lehetett a nők szoknyája, mint a 19. században (HÖFLERNÉ 1996a: 181–183). A nyelvjárási megjelölések leginkább a vásárolt rokolyaanyagok mintáinak megnevezésében figyelhetők meg. A házilag előállított textíliákat többféle célra használták, például lehetett ruhanemű alapanyaga, de a háztartásban és más célokra is alkalmazták. Hétköznapi alkalmakra például a *zsák*-ot, a *tarisnyá*-t vagy a *lópokróc*-ot, továbbá nevezetes alkalmakra alkalmazták többek között a *festékes*-t (festett gyapjúból szőtt ünnepi kárpit), az *innapló kenedző*-t (*kenedző*) vagy a vetett ágyban tárolt díszes textíliákat. A magyaros párnavégek díszítése szövött vagy hímzett mintából is létrejöhetett, de például a *kenedzők*-ből is voltak *szedettes* és *varrottas* változatok (LŐRINCZ A. 2000: 23). A szövással előállított textíliák egy részét különleges alkalmakon vagy ünnepnapokon használták, ezekre mutatósbabb minta került, mint a munkanapokra (*miesnap*) szánt darabokra (LŐRINCZ A. 2000: 45).

Az alábbiakban főként azokra az öltözetekre és textíliákra térek ki, amelyek a díszítésre vonatkozó nyelvjárási megnevezésekbe engednek betekintést.

3. A bundák díszítései

A bukovinai székelyek bundái közül az *egész- és félmintyán bundá*-t, a *mejjes bundá*-t, a *kozsók*-ot, a *könyökesbundá*-t és a *derekbundá*-t vagy más néven *selymeslájbi*-t díszítették hímzésekkel (egyes esetekben más díszítőelemekkel is). A bundákat helyi szücsmesterek készítették és díszítették, ők voltak a *kozsokár*-ok. (Ezt a szót és a *kozsók* nevű bundát is a román *cojoc* 'birkabőr' szóval hozzák kapcsolatba, lásd erről: LÁSZLÓ 1877: 472, SEBESTYÉN 1989: 379, SALAMON 2020: 173). A díszítőelemek megnevezése kapcsán említsük meg, hogy az adatok szerint a bukovinai székelyek körében a szücsmesterség apáról fiúra szállt, egyébként Radócon lehetett ilyen iskolát végezni és mestervizsgát tenni. A források Szóts Jákob istenségi mester említik, továbbá Kozma Jóska, Kozma Fábián, Kozma Andris, János (Márton) András, Juhász (Burján) István nevét (HÖFLERNÉ 1996b: 78, SEBESTYÉN 1989: 91–92). Ezek a mesterek a székely közösség tagjai voltak.

3.1. Egész- és félmintyán

A *muntyán* román jövevényszó a magyar nyelvben, már a 17. századból van rá adat. BAKOS FERENC etnikumnévként említi: 'havasalföldről bevándorolt /zsellér/' (1982: 240). A bukovinai székelyeknél a *mintyán* ~ *muntyán* szó elől csukódó himzett bundára vonatkozik, az *egéשמintyán* térdig ért, a *félmintyán* derekig (HÖFLERNÉ 1996a: 193, FÉL–HOFER 1977). Férfiak viselték. Érdemes itt megjegyezni, hogy a Néprajzi Múzeum F 310504-es számú, Andrásfalván készült fényképének tartalmi leírásában *hegyi bunda*-ként írnak az ott látható bundáról: „Gesző ('Mézes') Balázs 'muntyán' hegyi bundában, amiben az erdőre jártak”.

Az *egész- és félmintyán bunda* díszítőelemei között találjuk a *bádzsák*-ot (más forrásban *bázsák*). A Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményének F 95316-os számú, bukovinai *mejjes bundá*-t bemutató fényképéhez fűzött magyarázat szerint a *bádzsák* 'vékony irha bőr, a bundák díszítésére használják, de előbb egyik oldalát cakkosan bevágják'. A *félmintyán bundán* más díszítőelemek is voltak (hímzések és gombok), ezeket így nevezték: *tulipántvirág*, *szegletes kerekrozsza*, *bongok* és *madárlábacskák* (HÖFLERNÉ 1996a:193). A *tulipánt* szót más (bukovinai székely) forrásokban is megtaláljuk (SZABÓ I. 1904: 75, SALAMON 2020: 299), az Új magyar etimológiai szótár adatai szerint a *tulipánt* változat szóvégi *t*-je szervesen járulékhang (ÚESz.). A díszítésként említett *bong* a köznyelvi *gomb* megfelelője, és az itt megfigyelhető hangátvetés jelensége más forrásokban, az alábbi szavakban is megjelenik: *bonglik* (LŐRINCZ I. 1986: 34), *bongol* (SALAMON 2020: 39), a *bongostő* (SEBESTYÉN 1989: 371). Az *egéשמintyán bunda* himzett díszítésében találjuk (többek között) a *sarlóbingó*, a *szüvecske* és a *kégyóvarrás* mintaneveket (SZABÓ I. 1904: 75). A *sarlóbingó* szóban a *bingó* jelentése 'bimbó' (SEBESTYÉN 1989: 371, PENANVIN–MATIJEVICS 1980: 10, SALAMON 2020: 37), a *szüvecske* és a *kégyóvarrás* szavakban pedig a köznyelvi *i* ~ nyelvjárási *ü* és a köznyelvi *i* ~ nyelvjárási *é* eltérés figyelhető meg. A bundát bemutató források megemlítik, hogy a bunda ujjá végét kissé görbére szabják, és ezt a részt *kapák*-nak nevezik (HÖFLERNÉ 1996a: 192, SZABÓ I. 1904: 75). SZABÓ IMRE színes ábrája azt mutatja, hogy a *mintyán bunda* ujjának görbére szabott végére is került himzés (1904: 6. tábla). Ilyen ujjvéget készítettek a *kerekbunda* nevű öltözeti darabra is, ezt láthatjuk a Bakó Ferenc és Solymos Ede által 1948 decemberében Kakasdon készült képen. A kép tartalmi leírása szerint a *kapák*-ot külön szabják, és úgy varrják az ujj végére, hogy ezt szűkebbre húzza. Ha hideg van, a bunda viselője behúzza a kezét a *kapák*-ba, ezért nem szükséges kesztyűt hordania (a kép a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményében található, jelzet-száma: F 95321). A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai című kiadvány *kapák* szócikkében a szó egyik jelentése „a bunda ujjának alsó, kissé görbére szabott része, valamint a bunda hátsó része” (MÁRTON–PÉNTEK–VÖÖ 1977: 189).

3.2. Kozsók

A 20. századi bukovinai székely viseletre vonatkozó adatok szerint a *kozsök* ~ *kozso*k női viselet volt, hosszú, lefelé bővülő díszes bunda, amit télen hordtak (HÖFLERNÉ 1996b: 281, SALAMON 2020: 173). A bunda díszítési elemeinek leírásához több tájszót is használtak az adatközlők. A nyakát (görénybőr mellett) *hányás*-ok díszítik. A *hányás* szónak itt 'felvarrás' jelentése van (CSIBI 2007: 12), továbbá egy másik forrásban a női ing díszítésénél is említik, hogy ott „hányással is kivarrt díszítések észlelhetők” (SZABÓ I. 1904: 76). A *béhányás* főnévként és a *béhány* igeiként is szerepel A moldvai magyar tájnyelv szótárában, az előbbi 'vászonszél leöltése', a néprajzi magyarázat szerint ezt rendszerint ing nyakán alkalmazták. A *béhány(ja)* jelentése 'beszeg' (varrottast) (PÉNTEK 2016: 72). Érdemes megjegyezni, hogy az Új magyar etimológiai szótár *hány* szócikkében '(fel)díszít, ékesít' jelentést is találunk (ÚESz.). A *kozsök* elejét és vállát (többek között) *bádsák*-ok díszítik, és a bunda elején *cserelapi*-k és *bingó*-k is a hímzett díszítéshez tartoznak. A bukovinai székelyekre vonatkozó forrásokban a *cseréfa* jelentése 'cserfa' (SEBESTYÉN 1989: 372), a *lapi* 'falevél' (SEBESTYÉN 1989: 372, 379, továbbá lásd: SALAMON 2020: 54: 'cserfa, tölgyfa'), lásd még: *cseréfalapi* 'tölgyfalevél' (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 15). A bunda ujján a díszítőelemek között *falapi*-k is láthatók (HÖFLERNÉ 1996a: 194). A *bádsák*-ot a bőr *csóré* részéből szabták (SZABÓ I. 1904: 73–74). A birkabőr szabásánál előfordult, hogy a birka hónaljánál található (szórtelen) bőrt a bundavarró kivágta, és a helyére olyan részt illesztett, amin volt szőr (lásd erről a Néprajzi Múzeum F 95361-es jelzetszámú képéhez fűzött tartalmi leírást). A nyelvjárást beszélő adatközlő elmondása szerint a birka hónalja *csóré*, ez a szó a köznyelvi 'meztelen, csupasz' megfelelője (SEBESTYÉN 1989: 373).

3.3. Mejjes bunda

A *mejjes bunda* oldalt és az egyik váll fölött gombolódó, hímzésekkel díszített börmellény, férfiak viselték. A *mejjes* megnevezésben az *l* mássalhangzó palatalizálódása jelenik meg. A *mejjes bundá*-k díszítése egyszerűbb és látványosabb is lehetett (SZABÓ I. 1904: 76). Erre utal a Bakó Ferenc és Solymos Ede által készített fényképek tartalmi leírása is (a képek 1948 decemberében készültek Kakasdon). Az F 95318-as jelzetszámú képhez fűzött magyarázat szerint Bukovinában háromféle *mejjes*-t hordtak: *fél bádsákos*-t, *egész bádsákos*-t és olyat, amelyiken egyáltalán nincs *bádsák*. A legtöbb embernek *fél bádsákos mejjese* volt, mert az *egész bádsákos* nagyon drága volt, a harmadik meg túl egyszerű. Az F 95317-es jelzetszámú képen *mejjes* vagy *mejjes bunda* a börmellény neve. A hímzett mintákban megtalálhatók a *kihasadt tulipánt*-ok, *cserelapi*-k és a *szüves rózsa* is (SZABÓ I. 1904: 76, HÖFLERNÉ 1996a: 194).

3.4. Könyökes bunda

A bunda megnevezését illetően a bukovinai székelyekre vonatkozó írásokban nyelvjárási különbségek vannak: *könyökös bunda* (GÁSPÁR 1986: 121, SZABÓ I. 1904: 73), más forrásban *könyökes bunda* (HÖFLERNÉ 1996a: 195, DÁVIDNÉ 1979: 27, SEBESTYÉN 1989: 91). Ez a bunda női viselet volt, derékig ért, és az ujjja jóval hosszabb volt a bundánál (HÖFLERNÉ 1996a: 195). SZABÓ IMRE a bunda nevét így magyarázza: a helyiek szerint a bunda ujjja korábban csak könyékig ért, innen kapta a nevét (1904: 82), a bunda elején a hímzés a *félmintyán bunda* díszítésével egyezett meg. A hátára és vállára került díszítésben ott találhatók a *csere-* és *falapik* (i. m. 83).

3.5. Derekbunda

A *derekbunda* ~ *selymeslájbi* hímzett női börmellény volt, melynek az egész felületét hímzés borította, és a női viselet legdíszesebb darabjaként említik (HÖFLERNÉ 1996a: 195). A jómód jelképe volt, mert csak a tehetősek engedhették meg maguknak. A *selymeslájbi* megnevezést a *selyemfejtő* használatához kapcsolják. (A *fejtő* 'varráshoz vagy szövéshez használt színes, bolti fonal' SZABÓ T. 1940: 273, 'színes bolti pamut' SEBESTYÉN 1989: 375, 'színes bolti hímzőfonal' SALAMON 2020: 95). A *selyemfejtő* selyemszálból készült vékony hímzőfonal volt. Mivel ezt használták a *derekbunda* díszítéséhez, ezért a hadikfalviak körében a *selymeslájbi* elnevezés terjedt el (HÖFLERNÉ 1996b: 283). SEBESTYÉN ÁDÁM írása szerint miután a *könyökesbunda* kiment a divatból, az asszonyok és lányok selymes *derekbunda*-t varrattak maguknak. A *derekbunda*-t Szöcs (Jákob) Ambarusné, László (Ágoston) Juli és néneje Mária készítette (1989: 92). A *derekbunda*-hoz a bőrt saját készítésű festékkel feketére festették, előrajzolták rá a virágokat, majd *síritett* vagy *síritetlen selyemfejtővel kivarrták* (HÖFLERNÉ 1996a: 195). (A *sírit* ~ *serit* köznyelvi megfelelője: 'sodor' SEBESTYÉN 1989: 384, 'pödör' RÓNAI 1979: 358.) A hímzések között megtalálható volt (többek között) a *kégyós* hímzés minta, a *kihasadt tulipánt*, a *kibuggyant kék rózsza*, a *közbenső rózsza*, a *fél solló*, a *lapi*, a *bingó*, a *tollú*. Az elejére a *bongok* mellé a *fejtőből* készült négy bojtot varrtak (HÖFLERNÉ 1996a: 195). SZABÓ IMRE a *derekbunda* vagy *lájbi-bunda* kivarrt díszítései között a *kibaggyant kék rózsá*-t is említi (1904: 79). A fentebb említett *solló* a köznyelvi *sarló* szónak feleltethető meg.

4. Női ing

A nyelvjárást bemutató forrásokban az *ing* szó *üing* alakban is előfordult, az Al-Duna melletti Hertelendyfalváról és Székelykevéről jegyezték fel (PENAVIN–MATIJEVICS 1978: 56). Az andrásfalvi SEBESTYÉN ÁDÁM a *fejérnépi női ingek*-ről írja, hogy gyönyörűen felszedték, és többek között *tángyéros*, *kakastarás*, továbbá *pávafarkas*, *S betűs*, *tótos*, *békás*, *csipkerózsás* mintákkal díszítették, ki

lerakva, ki pedig *tászlison* (1989: 93). A női ingekre a *szédett ing* megnevezés is megtalálható a forrásokban, a *szedés* a minta szedésére vonatkozik (HÖFLERNÉ 1996a: 178). Az al-dunai székelyektől gyűjtött tájszavak szójegyzékében a *szédett ing* meghatározása 'ing, fejtővel van felszedve' (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 73). A Néprajzi Múzeumban található egy 1943-ban készült fénykép, amelyen egy józseffalvi asszony látható a lánykaival, ünneplő ruhában, és 'tőre szedett' inget viselnek (a kép jelzetszáma: F 310620, Újvári Béla készítette Bácsjózseffalván). (A *tő* 'köznyelvi megfelelője: 'tű' RÓNAI 1979: 359, SALAMON 2020: 297.) A fentebb említett *tászli* jelentése a bukovinai székelyeknél 'fodor' (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 77). A *szedett ing* nyakát és ujját is hímezték. Az ujjaknak szánt anyagot visszatűrték és a megfelelő színű *fejtővel béhányták*. (A *kozsock* ~ *kozso*k nevű bunda bemutatásánál már előkerült a *hányás* szó, ebben az esetben is a varrásra vonatkozik.) Az ing nyakrészére és az ingujj végére is hímezték, de rendszerint eltérő mintát varrtak rájuk. A minták elnevezése a székelyek környezetéből származott, például a *lajtorjás* minta a létrára emlékeztetett, az *asztallábos* „a keresztbe tett asztal lábára” (HÖFLERNÉ 1996a: 177–178), továbbá a természetből vett alakzatok is megjelenhettek a mintákban: *barackmagos*, *bokrétás*, *kégyós* (SZABÓ I. 1904: 76). SZABÓ IMRE a dévai székelyek női ingeiről írja, hogy a minták neve lehet (többek között) *borított szüves*, *likatos csipkerózsás*, *dufla restás*, *elvegyes*, *okuláros* (1904: 76). A fent említett minták magyarázataul szolgálhat az alábbi, Csíkmenaságról gyűjtött nyelvi adat, a *likatos varrás*, a magyarázata 'szorító öltésfajta: széleldolgozásra is használatos díszöltés, hogy az anyag ne rojtozódjon' (ÚJVÁRI 1988: 33). A *dufla* szó fellelhető az alábbi bukovinai székely szójegyzékben, a jelentése 'finom elsőrendű' (SEBESTYÉN 1989: 373). A *rësta* a köznyelvi *rosta* megfelelője (i. m. 384). A köznyelvben használatos *szemüveg* a nyelvjárásban *ókulár* (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 63) vagy *okullár* (SEBESTYÉN 1989: 382). A *szedés* és a *tászli* szavak A moldvai magyar tájnyelv szótárában is szerepelnek, az előbbi jelentései között találjuk ezt is: 'az ingujj aljának ráncolása' (PÉNTEK 2017: 336), azonban a *tászli* jelentése itt nem *fodor*, hanem 'fényes üveggyöngy' (i. m. 392).

5. Rokolyák

Az adatok szerint a 19. században a bukovinai székely falvakban házilag szőtt *fejér* és *vörös borozdás rokolyát* hordtak, és ez 13 ráncba volt rakva (HÖFLERNÉ 1996a: 181). A bukovinai székelyeknél a *borozda* szó jelentése: 1. barázda, 2. egy-két arasznyi határmezsgye, füves sáv a szomszédos földek között, 3. színsáv a festékesen (SEBESTYÉN 1989: 371). Az 1940-es évek elején Csíkmenaságon gyűjtötték a *borozdál* adatot, jelentése: 'csíkosan sző' (ÚJVÁRI 1988: 14). A moldvai magyar tájnyelv szótárában szintén megtalálható a *borozda* szó, az egyik jelentése 'színes szőttescsik' (PÉNTEK 2016: 106). Az 1930-as években még voltak

nők a bukovinai magyar falvakban, akik maguk szőtték a *rokolyá*-juk és a *karincá*-juk (kötényük) anyagát, lenből és kenderből (HÖFLERNÉ 1996a: 181–182). Azonban a 20. század elején (a századfordulón) már külföldről behozott rokolyaanyagok is megjelentek a körükben. A mintájuk lehetett: *koronás* vagy *favirágú*, *tükörvirágos*, *csercsés*, *poháros*, *csihán*, *félhánt virágú* (HÖFLERNÉ 1996a: 182). A *csercse* főnevet a román *cercei* szóval hozzák összefüggésbe (PENAVIN 1974: 12, BAKOS 1982: 424), a bukovinai székelyeknél ’fülbevaló’ jelentésben használták (SEBESTYÉN 1989: 372). A *csihán* köznyelvi megfelelője a *csalán* (SALAMON 2020: 56). Nyelvjárási szempontból említésre méltó, hogyan fejezték ki a rokolyák alapszínét. A tükörvirágos rokolya *vörös* és *zöld földű* volt, a leányok körében a *lángszín*, *lila*, *zöld* és *kék földű* rokolyák voltak divatosak (HÖFLERNÉ 1996a: 183). Bár a források erre nem utalnak, a *földű* (’alapú’) szó kapcsolatban lehet bukovinai székelyek körében használatos *föd* ’(termő)föld, talaj’ főnévvel (SALAMON 2020: 105).

6. A szötteseken és hímzett anyagokon megjelenő minták nyelvjárási adatai

A szöttesek és varrottasok mintáinak megnevezésében is találhatók nyelvjárási adatok. SZABÓ IMRE a Dévára került bukovinai székely telepések lakását és lakásberendezését vizsgálta, munkájában *varrottas*-okról ír (melyeken „kereszt-szem” varrás látható), továbbá *széttés*-ekről is: „a széttést osztovátán szedik, oly formán, hogy a fonalat mintáján látható alakulásainak megfelelően kézvelicskével (könnyű ár) hosszú szálakban öltik” (1903: 217). *Lepedőalj*-ak, *párnafej*-ek és *rudi kendő*-k díszítése is lehet *széttés* vagy *varrottas* (i. m.). Ezek a textíliák főként a lányok hozományaként szolgáltak, és a vetett ágyba, illetőleg a fölötte elhelyezett rúdra kerültek. A lepedőaljak mintáinál alkalmazhatták a *mesterke* nevű mintát (de előfordult más textíliákon is), ez a főminta mellé (a minta két szélére) került. A *mesterke* mintáinak is külön nevük van: például *mindenember szedés*, *szüves mesterke*, *dufla-mesterke*, *borozda* (SZABÓ I. 1903: 217). SZABÓ IMRE színes ábrán mutatja be például a *másodeggyes* nevű *széttés lepedőalj* mintáját, ezen *dufla-mesterke*, *borozda*, *macskaláb* és *mindenember-szedés* látható (1903: XXIV. tábla). A néprajzi lexikonban található egy *Minden ember varrása* szócikk az alábbi meghatározással: „anyagszélek összeerősítésére szolgáló öltés-technika”. A *másodeggyes* minta nevét LŐRINCZ ALADÁRNÉ a *képre való kendedző* szövésénél így magyarázza: „másodeggyesnek nevezték, mert a szövéskor minden bordafokba egy szálát teszünk” (2000: 17). (A *másodeggyes* szó ’terhes (nő, aszszony)’ jelentésben megtalálható a bukovinai székelyek egyik szójegyzékében: RÓNAI 1986: 471.) A *takargató*-k szövésmintája lehetett *balogolósos* és *récefogas* is (LŐRINCZ ALADÁRNÉ magyarázata szerint „bal kézzel csavarták, sirítették a szálakat bele”, 2000: 23).

SZABÓ T. ATTILA 1938 nyarán járt a bukovinai Andrásfalván, és itt népnyelvi tanulmányokat folytatott. Eközben beszerzett a helyiektől varrott és szőtt lakás-textíliákat, továbbá tanulmányozta a hímzés- és szöttezmintákat is (1940, 1941). Följegyezte a szöttesek és a keresztszemes varrások mintáinak nevét, majd az 1940-ben közzétett szójegyzékében rögzítette a nyelvjárási adatokat: *ālmáss, apróālmás, apróālmacskás, békáss, csipkerózsások, csukros szüves, fenyősuskás, festékesvirágos, kakastarés, kégyós, kégyós-tótoss, keresztess, kőláboss, likatos-tótoss, natykégyós, natytulipántos, ördöktértyes, pontikás, tányéros ~ tánygyéros, tótoss* (a *suska* jelentése a szójegyzékében 'fenyőtoboz', 1940: 278). Keresztszemes varrásminta neve is lehetett a *kakastarés* és *kégyós*, és csak varrásminta neve volt a *natykégyós* (i. h.). Írásában a *mesterke* meghatározása: 'a szötte vagy kézivarrás főmintájának kétoldali szegélydisze', és a szógyűjteményében *mesterke-minta* neve a *gyér virágocska* (i. m. 274). SZABÓ T. ATTILA szójegyzékében a nyelvjárás hangtani jellemzőit is láthatjuk, például az *á* utáni *o*-zást: *kőláboss* és a palatalizációt: *ördöktértyes*. Továbbá a bukovinai székelyek nyelvére jellemző kicsinyítő képzők használatát az *apróālmacskás* szóban, mely arra is példát mutat, hogy a kicsinyítő képző előtt rövid a magánhangzó. Az alábbi példákban látható a mássalhangzók megnyúlása a szóvégeken: *ālmáss, békáss, keresztess, kőláboss*.

A *párnafej* (SZABÓ I. 1903: 26. tábla) ~ *párnahijfej* (i. m. 218) ~ *párnavég* (DAJASZÁSZYNÉ 1951: 3) ~ *párnabütü* (GÖNYEY 1942: 1) díszítése szövással és hímzéssel is létrejöhetett. Jelen esetben a *magyaros* vagy *hosszú párná*-ról van szó, ezt díszítették a fent említett módon (ugyanis a bukovinai székelyek vetett ágyába *németes* vagy *pilipárna* is került, ennek díszítése csipke volt: DAJASZÁSZYNÉ 1951: 4). A *párnahij* 'a külső huzat' neve (PENAVIN–MATIJEVICS 1978: 86). A *párnabütü* a párna végére utal, az alábbi forrás szerint a *bütü* 'valaminek a vége, például ház vagy kocsí vége' (SEBESTYÉN 1989: 371). Azonban csikmenasági adatok szerint a *bütü* 'nagyjából minden hasábalakú tárgy (ház, hegyhát, párna) rövidebb oldala' (ÚJVÁRI 1988: 14). A díszes mintát a párna azon részére készítették, ami a vetett ágy látható részére került. A párnavégek mintáiról több forrásban is fennmaradtak adatok. GÖNYEY SÁNDOR a minta *közep*-ét, a *sinórozás* mintáját és a *mesterké*-t is említi. A *közep* mintája lehet (többek között) *kicsi cserelapis, cseremakkos, csitkós, kakastarés*. A *közep*-et szegélyezi például a *szüves, esses* vagy *vékás sinórozás*, a *mesterke* lehet (többek között) *papvirágos, bogláros* vagy *diósbogláros* (1942: 1). A *sinórozás* többnyire kétoldalt befejezett csík, mely külön mintát alkot (DAJASZÁSZYNÉ 1951: 4). A moldvai magyar tájnyelv szótárában a *sinór*(varrás) szócikkben található az alábbi meghatározás: 'vonaldíszít alkotó laposöltés' (PÉNTÉK 2017: 310). A bukovinai székelyekre vonatkozó másik forrás szerint így oszlanak el a minták a párnákon: „A párnák közepén van egy szélesebb minta, aztán a keskenke, s kétfelől a mesterke. A párnát

a széles mintáról nevezték el” (LÖRINCZ A. 2000: 17). A fentebb említett *csitkós* minta eredeti mintája feltehetőleg az *Isten báránya* templomi eredetű hímzés volt, ezt változtatták meg a bukovinai székelyek úgy, hogy a bárány helyett lovat hímeztek és a ló hátára emberalak került (DAJASZÁSZYNÉ 1951: 4). A párnavég-hímzések között megtalálható a *pókakötős* (vagy más néven *babakötős*) minta is. A bukovinai székelyeknél a csecsemőket *pókapárná*-ba csavarták, majd ezt a párnát *pókakötő*-vel átkötötték. A *pókakötő*-t *madzagszövő*-n szőtték (LÖRINCZ A. 2000: 7). A párnákon SZABÓ IMRE *cserelapis*, *kakastarés*, *suflás* és *urastarisnyás* mintákat is talált, továbbá megjegyzi, hogy az általa bemutatott *kakastarés* nevű mintán *ökörhúgy* nevű elem is látható (1903: 218, 25. tábla).

FÁBIÁN MÁRTONNÉ népi iparművész Bukovinai andrásfalvi szőttesek című munkájában az általa készített és gyűjtött szőtteseket mutatja be. A minták nyelvjárás szerinti közlését az ő könyvében is megtaláljuk: *urastarisnyás*, *madarkás*, *csukros*, *dívós*, *borozdás*, *szüves* (2000: 16, 18). Munkájában a párnavégek mintái az alábbiak: *tángyéros*, *kégyófejes*, *ördögtértyes*, *csukros* (i. m. 57).

7. Összegzés

A nyelvjárások a köznyelvvvel megegyező és attól eltérő nyelvi elemeket is tartalmaznak, ez a tény a viseletre és a textíliákra vonatkozó adatokban is megmutatkozik. A tanulmány arra tett kísérletet, hogy a bukovinai székelyek körében előforduló díszítések megnevezéseiből a köznyelvi beszélő számára ismeretlen nyelvi elemeket emelje ki és értelmezze. A fenti adatok összegyűjtését és magyarázatát az is indokolja, hogy a korábbi viseletek, textíliák és díszítőelemeik megnevezését napjainkban legfeljebb csak a hagyományörzők ismerik, jóllehet a néphagyományok megismerésének szándékán túl a nyelvtudomány is forrásként tekinthet ezekre az adatokra. A nyelvjárási jellemzők mellett a nyelvi adatokban megjelenik például a különféle népcsoportok együttélésének hatása is. A dolgozatban igyekeztem kitérni a hangtani vonatkozásokra, de ennek alaposabb bemutatása a források eltérő hangjelölése miatt nem lehetséges.

Irodalom

- BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CSIBI KRISZTINA 2007. A bukovinai székely viseletről. In: *A bukovinai székelyek táncai és táncélete. A Kárpát-medence táncos öröksége 3*. DVD-ROM. Budapest, Hagyományok Háza. <https://docplayer.hu/3994760-Csibi-krisztina-a-bukovinai-szekely-viseletrol.html> (2024. június 14.).
- DAJASZÁSZYNÉ DIETZ VILMA 1951. *Keresztöltéses párnavég-hímzések. A Dél-Dunántúlra telepített bukovinai székelyek varrásai*. Magyar népművészet 15. Budapest, Közoktatásügyi Kiadó Vállalat.

- DÁVID ALBERTNÉ CSOBOT BORBÁLA 1979. Önéletrajz. In: SALAMON ANIKÓ szerk., *Így teltek hónapok, évek...* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- FÁBIÁN MÁRTONNÉ 2000. *Bukovinai andrásfalvi székely szöttesek. Balbina néni gyűjtése.* Szekszárd, Dr. Németh Károly Alapítvány.
- FÉL EDIT–HOFER TAMÁS 1977. Bukovinai székely viselet. In: ORTUTAY GYULA főszerk., *Magyar Néprajzi Lexikon 1.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GÁSPÁR SIMON ANTAL 1986. *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség.* Faksimile kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GÖNYEY SÁNDOR 1942. A hazatért bukovinai székelyek népművészete. *Muskátli Magyar Kézimunkaiújság. A Magyar Iparművészet háziipari melléklete 11/1:* 1.
- HÖFLER LAJOSNÉ 1996a. A bukovinai székelyek viselete. *Néprajzi Látóhatár 5/1–2:* 173–198.
- HÖFLER LAJOSNÉ 1996b. A bukovinai székelyek bőrruházata. In: SZITA LÁSZLÓ–SZÖTS ZOLTÁN szerk., *A Völgyesség ezeregy száz éve a kultúra és az életmód változásainak tükrében. Előadások a II. Völgyességi konferencián (1995. november 24–25.).* Bonyhád, Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottsága–Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja–Völgyességi Múzeum. 277–285.
- LÁSZLÓ MIHÁLY 1877. Tájszók. Bukovinaiak. *Magyar Nyelvőr 6:* 472, 525.
- LŐRINCZ ALADÁRNÉ 2000. *Bukovinai székely szöttesek.* Szekszárd, Wosinsky Mór Megyei Múzeum.
- LŐRINCZ IMRE 1986. *A bukovinai Istensegíttől a völgyességi Majosig.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- MÁRTON GYULA–PÉNTÉK JÁNOS–VÖÖ ISTVÁN 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- PENAVIN OLGA 1974. Román kölcsönszavak a jugoszláviai székelyek nyelvében. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 6/18:* 5–15.
- PENAVIN OLGA–MATIJEVICS LAJOS 1978. *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza.* Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- PENAVIN OLGA–MATIJEVICS LAJOS 1980. *Székely szójegyzék.* Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- PÉNTÉK JÁNOS 2016. *A moldvai magyar tájnyelv szótára 1/1. Moldvai magyar – közmagyar rész.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- PÉNTÉK JÁNOS 2017. *A moldvai magyar tájnyelv szótára 1/2. Moldvai magyar – közmagyar rész.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- RÓNAI BÉLA 1981. Szójegyzék. In: SEBESTYÉN ÁDÁM: *Bukovinai székely népmesék 2.* Szekszárd, Tolna megyei Tanács V. B. Könyvtára. 379–393.
- RÓNAI BÉLA 1986. Szójegyzék. In: SEBESTYÉN ÁDÁM: *Bukovinai székely népmesék 4.* Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár. 46–478.
- SALAMON GÁSPÁR 2020. *Mű így móntuk. Bukovinai székely–magyar tájszótár.* Hédervár, Underground Kiadó Kft.
- SEBESTYÉN ÁDÁM 1989. *A bukovinai székelység tegnap és ma.* Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár.

- SOLYMÁR IMRE–SZÖTS ZOLTÁN 2000. Az 1860-as évek történetének dokumentumaiból. 1860–1869. In: FOKI IBOLYA–SOLYMÁR IMRE–SZÖTS ZOLTÁN: *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához*. Szekszárd, Babits Kiadó. 99–175.
- SZABÓ IMRE 1903. A dévai csángó-székely telepések lakása és lakásberendezése. *Néprajzi Értesítő* 7: 208–221.
- SZABÓ IMRE 1904. Dévai csángó-székely népviselet és táplálkozás. *Néprajzi Értesítő* 5/3–4: 69–84.
- SZABÓ T. ATTILA 1940. A bukovinai Andrásfalva nyelvéből. *Magyar Nyelv* 34/4: 271–279.
- SZABÓ T. ATTILA 1941. Egy adat a bukovinai magyar telepések néprajzához. *Néprajzi Értesítő* 33: 273–274.
- ÚJVÁRI BÉLA 1988. *Régebbi szavak és szólások Csíkmenaságról*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 41. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete.
- ÚESz. = GERSTNER KÁROLY szerk., *Új magyar etimológiai szótár — online kiadás*. Budapest, ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2022. (<https://uesz.nytud.hu/>)

The dialectal vocabulary associated with the decorations of the traditional attire of the Bukovina Székelys

The paper addresses the dialectal designations of the decorations used on the attire and textiles of a traditional peasant community, the Bukovina Székelys. The names of traditional attires, textiles, and their decorative elements are nowadays known only to tradition keepers. However, beyond the intention of exploring folk traditions, linguistics can also regard this information as a valuable source.

Keywords: dialectal vocabulary, textiles, Bukovina

PÁL HELÉN
ORCID: 0000-0001-7647-4323
Magyarságkutató Intézet, Budapest
pal.helen@mki.gov.hu